

СТРУКТУРА МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ЛЮДИНИ НА БЕЗПЕКУ

Боднар О.Б.,

*народний депутат України,
аспірант Інституту законодавства
Верховної Ради України*

Наукова стаття присвячена питанням реалізації гарантованого права на безпеку через особливий правовий механізм та специфічні засоби забезпечення.

Ключові слова: право на безпеку, правовий механізм, забезпечення прав,

Научная статья посвящена вопросам реализации гарантированного права на безопасность через особый правовой механизм и специфические средства обеспечения.

Ключевые слова: право на безопасность, правовой механизм, обеспечение прав

The research paper is dedicated to issues of realization of the guaranteed right to security of person via special legal gear and specific means of it.

Keywords: right on safety, legal mechanism, providing of rights

В сучасному світі ступінь забезпеченості прав і свобод особи є важливим показником досягнутого суспільством і державою рівня цивілізованості. В Україні на тлі глибоких соціально-економічних, політичних, ідеологічних і культурних перетворень створення належних умов для реального здійснення кожним свого суб'єктивного права виступає актуальною теоретичною і практичною проблемою. Зрозуміло, що остання потребує відповідних науково-теоретичних досліджень, в центрі яких повинен бути комплекс взаємопов'язаних соціальних та юридичних чинників.

Охорона, захист, гарантування, дотримання і повага прав і свобод особи складають предмет значної кількості науково-теоретичних досліджень. Однак вважається за необхідне розглянути вищезазначені питання з принципово нової точки зору функціонування єдиного і цілісного механізму забезпечення права людини на безпеку.

У країнах з демократичним державним ладом накопичений великий досвід створення й функціонування механізму, що сприяє забезпеченню прав і свобод громадян ("механізму правового забезпечення" або "правового механізму").

В юридичній науці поки що не вироблено єдиної точки зору щодо питань надання закріпленим у законодавстві правам і свободам особи реального характеру. Найбільш вдало охарактеризувати комплексну і цілеспрямовану діяльність по наданню правам і свободам реального змісту можна за допомогою терміну "забезпечення прав і свобод особи", який передбачає їх повагу, дотримання, визнання і гарантування.

Розуміння закономірностей забезпечення прав і свобод особи досягається в результаті дослідження єдиного і цілісного механізму його здійснення. Категорія "механізм забезпечення права людини на безпеку" акцентує увагу на динамічних взаємозв'язках між осно-

вними умовами, передумовами і засобами забезпечення прав і свобод особи та їх взаємодії.

Слід зазначити, що на сьогодні в конституційному праві, та взагалі, в юридичній науці поки недостатньо ґрунтовних теоретичних розробок з питань структури, форм і функцій механізму забезпечення права людини на безпеку як єдиного цілісного явища суспільно-правової дійсності: деякі наукові праці висвітлюють лише окремі його сторони, а саме, відносно забезпечення прав і свобод людини й громадянина взагалі. В цих роботах аналізуються нормативні засоби забезпечення прав і свобод особи, але не завжди враховуються соціальні фактори та їх роль як складового елементу даного механізму. Деякі дослідники вважають, що права і свободи потребують лише охорони або захисту, а забезпечення і реалізація, таким чином, залишають поза увагою.

Ми вважаємо, що механізм забезпечення права людини – це комплекс заходів юридичного, економічного, організаційного, інституційного характеру, спрямованого на ефективну його реалізацію.

На нашу думку, найбільш вдало охарактеризувати діяльність по наданню правам і свободам реального характеру можна саме за допомогою терміна "забезпечення". Це поняття за своїм змістом є найширшим і передбачає всі інші види діяльності по наданню правам і свободам реального змісту – повагу, дотримання, визнання, гарантування, охорона і захист.

Під забезпеченням конституційних прав і свобод розуміється система їх гарантування, тобто система загальних умов і спеціальних (юридичних) засобів, методів, які забезпечують їх фактичну правомірну реалізацію, а в необхідних випадках – і охорону прав і свобод особи.

Г. Шмельова, аналізуючи забезпечення прав людини, з точки зору юридичного механізму, визначає його

як систему ефективних юридичних засобів реалізації, охорони і захисту прав людини. Вона визначає елементи цього механізму: а) національне законодавство, що є основою всього юридичного механізму забезпечення прав людини; б) юридичні процедури реалізації прав людини; в) юридичні засоби охорони прав людини; г) юридичні засоби прав людини [1, с. 50].

На нашу думку до складових елементів механізму забезпечення права людини на безпеку можна віднести систему правових засобів забезпечення права, встановлених державою й міжнародними угодами та засоби забезпечення права людини на безпеку. Крім того сюди можуть бути включені ще й громадська думка, правосвідомість, суспільні норми, гласність [2, с. 85].

До головних чинників забезпечення реальності правового статусу належать й загальносоціальні умови забезпечення права на безпеку, які поряд із правовим статусом особи складають цілісний механізм забезпечення прав і свобод особи.

Загальносоціальні умови забезпечення права людини на безпеку як комплекс соціально-економічних, політичних, культурних та інших умов суспільної життєдіяльності є вирішальним чинником ефективності механізму забезпечення права людини в цілому, виступають фактичним середовищем здійснення, охорони і захисту прав і свобод. Загальносоціальні умови як складовий елемент механізму забезпечення права особи на безпеку безпосередньо обумовлюють повноту використання соціальних благ в силу розвиненості політичних, економічних, соціальних, ідеологічних та культурних відносин, адже система юридичного забезпечення права людини на безпеку в певному соціальному, політичному, економічному, ідеологічному контексті, який може як знижувати, так і підсилювати ефективність її дії.

Система засобів правового забезпечення представлена в особі державного апарату, громадських організацій, юридичних і фізичних осіб, які за законом або добровільно займаються правовою діяльністю. У відповідності зі ст. 3 Конституції України на державу, а, отже, на всі державні органи, покладається обов'язок утвердження і забезпечення прав і свобод людини й громадянина. Більше того, права й свободи людини й громадянина визначають сутність, зміст і застосування законів, діяльність законодавчої й виконавчої влади, місцевого самоврядування.

У системі державних органів особливі завдання в забезпеченні прав і свобод людини й громадянина покликані вирішувати суди, представницькі органи, органи виконавчої влади, інститут президентства, прокуратура, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

До засобів правового забезпечення також варто віднести й законодавчу базу, що включає не тільки закони й підзаконні акти України, але й міжнародно-правові акти, що регламентують діяльність держави й її органів у сфері забезпечення прав людини в цілому, так і права людини на безпеку зокрема.

До засобів правового забезпечення права людини на безпеку, на наш погляд, можна віднести: судовий

контроль; контроль із боку представницьких органів державної влади за органами державного управління в сфері охорони прав і свобод громадян; адміністративний (внутрішньовідомчий і надвідомчий) контроль і нагляд; президентський контроль за діяльністю системи державних органів; прокурорський нагляд за законністю діяльності державних органів й їхніх посадових осіб, підприємств, установ, громадських об'єднань, органів місцевого самоврядування; правозахисну діяльність Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; звернення громадян у державні органи, підприємства й установи, органи місцевого самоврядування, громадські організації. Дуже важливим й ефективним засобом захисту права на безпеку є право оскарження в адміністративному або в судовому порядку.

Розглядаючи напрямки соціально-правового забезпечення (захисту), наприклад, П.П. Глущенко підрозділяє їх на види й форми. До видів "соціально-правового захисту" віднесені: а) надання допомоги в умовах забезпечення реалізації конституційних прав, свобод й інтересів; б) прийняття адекватних належних заходів з метою відновлення порушених або ненаданих прав та свобод; в) безпосередні дії по організації захисту порушених прав, свобод й інтересів у будь-якій інстанції [3, с. 26].

Таким чином, під забезпеченням розуміється правомірна діяльність державних органів, їхніх посадових осіб, громадських організацій і громадян, спрямована на створення оптимальних умов для реального здійснення права особи на безпеку.

Аналізуючи зміст правової категорії "механізм забезпечення", уявляється доцільним підтримати позицію багатьох авторів, відповідно до якої її елементами є: "гарантування", "реалізація", "охорона", "захист", "відновлення". Реалізуючи охорону, захист і відновлення права, держава виконує тим самим завдання забезпечення права людини. Забезпечення включає в себе всю систему політичних, економічних, соціальних, духовних, правових й інших заходів і умов, направлених на найбільш повне користування особою благами.

Потреба у захисті права виникає у випадку його порушення. Захист передбачає відновлення порушеного права, отже відновлення є структурною часткою захисту. Таким чином, здійснюючи охорону, а у випадку порушення права – захист, держава забезпечує право.

Охорона права на безпеку здійснюється за двома напрямками.

Перший напрям передбачає прийняття відповідних норм, які встановлюють: вказівки на недопустиму поведінку, що порушує право на безпеку; завдання і компетенцію відповідних органів з охорони цих прав; заходи юридичної відповідальності, що застосовуються до правопорушників; певний процесуальний порядок здійснення превентивних заходів, а також прийняття правозастосовчих актів, спрямованих на запобігання порушенням права на безпеку.

Другий напрям – це діяльність компетентних органів щодо застосування юридичних норм з метою запобігання порушенню права на безпеку.

Систему правових засобів охорони та захисту права на безпеку можна умовно розділити на три основні групи.

Перша група – це засоби, які забезпечують реальну можливість реалізації громадянами права на безпеку, виключають можливість цього права, дають змогу створити нормальні умови для повного здійснення юридичних можливостей, сприяють запобіганню правопорушенням та усуненню причин і умов, що сприяють їх вчиненню.

Друга група – це засоби, пов'язані саме із захистом права на безпеку (переважно від правопорушників), які підлягають з боку органів держави примусовому впливу. Наприклад, до таких засобів можна віднести вилучення зброї, що знаходиться в незаконному володінні особи; затримання правопорушників, що вчинили посягання на життя та здоров'я людини. Крім того, до цієї групи можна включити і самозахист.

Третя група – засоби, які забезпечують відновлення порушених прав.

Формами забезпечення права на безпеку є зовнішні прояви взаємоузгодженого функціонування складових елементів механізму забезпечення права на безпеку, спрямовані на перетворення закріплених в законі прав і свобод в дійсність, які відображають забезпечення реалізації права на безпеку, забезпечення охорони права на безпеку та забезпечення захисту права на безпеку.

Забезпечення реалізації права на безпеку – це форма забезпечення права на безпеку, в якій відображається діяльність по створенню належних юридичних і фактичних умов безперешкодного і найбільш повного використання соціальних благ, опосередкованих правами і свободами, з метою максимального задоволення інтересів і потреб. В цій ланці механізму забезпечення права на безпеку залучаються всі його складові елементи: як суто юридичні, так і загальносоціальні.

Забезпечення охорони права на безпеку – це форма забезпечення права на безпеку, яка виражає діяльність, спрямовану на запобігання будь-яких порушень права на безпеку, шляхом витіснення негативних факторів соціального середовища, які можуть спровокувати або полегшити порушення права на безпеку особи. Засобами охорони права на безпеку особи виступає цілеспрямована діяльність компетентних органів державної влади і різноманітних суспільних інституцій.

Захист права на безпеку особи – це форма забезпечення права на безпеку, яка відображає дію даного механізму, спрямовану на: припинення порушень прав і свобод особи; ліквідацію будь-яких перешкод, що виникають при їх здійсненні; відновлення порушеного права; притягнення особи, винної у скоєнні правопорушення, до юридичної відповідальності. Через те, що захист права виступає необхідним і закономірним наслідком їх порушення, особливе місце в ньому посідає юридична відповідальність, яка виступає правовим засобом забезпечення охорони і захисту права і засобом забезпечення реалізації юридичних обов'язків.

На думку Н.В. Кальченко правовий механізм складається із зовнішньої й внутрішньої сторін. Зовнішня – це функціонування загальносоціальних й юридич-

них гарантій, а внутрішня являє собою правомірну діяльність самої особистості з метою здійснення (реалізації) права [4, с. 7-8].

Б. Л. Назаров в якості головних елементів правового механізму забезпечення прав людини розглядає суб'єктів правовідносин. Формально суб'єкти правового механізму забезпечення прав людини – відповідні державні й громадські установи, але головним суб'єктом все-таки визначена людина [5, с. 15].

Далі звернемо увагу на конкретні правові способи й засоби забезпечення права на особисту безпеку.

Стаття 102 Конституції України закріплює, що Президент є гарантом прав і свобод людини й громадянина. Це означає, що Президент України несе персональну відповідальність за безперерйну роботу механізмів захисту Конституції України й прав людини, вживає заходів по охороні суверенітету України, її незалежності й державної цілісності, забезпечує погоджене функціонування й взаємодію органів державної влади [6].

Велике значення в захисті прав і свобод людини має парламентська законодавча діяльність. У сучасній практиці демократичних держав діє принцип зв'язаності законодавця основними правами людини.

Крім того, у системі засобів забезпечення права особи особливе місце належить органам виконавчої влади, зокрема, Уряду, що у відповідності зі ст. 116 Конституції вживає заходи щодо забезпечення законності, прав і свобод людини і громадянина; забезпечує рівні умови розвитку всіх форм власності; здійснює заходи щодо забезпечення громадського порядку, боротьби зі злочинністю.

Запозичуючи парламентський досвід цивілізованих країн, наша держава вперше у своїй державно-правовій історії запровадила посаду Уповноваженого Верховної Ради з прав людини. Відповідно до статті 101 Конституції України він має здійснювати парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини та громадянина.

Правозахисною державною інституцією виступає Прокуратура України Найбільший обсяг її контрольних повноважень пов'язаний зі здійсненням функції “загального нагляду” [7]. Ступінь ефективності й результативності загальнонаглядових дій даного органу визначає можливість сприяє реалізації всіх конституційних прав людини й громадянина й права на безпеку насамперед. Слід зазначити, що саме прокуратура наділена повноваженнями провадження попереднього слідства по кримінальних справах, пов'язаних із зазіханнями на життя, і вона ж здійснює контроль за діяльністю органів внутрішніх справ, що у свою чергу, також є інститутом покликаним захищати людське життя і безпеку.

Особлива роль при захисті права людини на безпеку належить суду, що застосовує норми права, які як захищають право на безпеку і життя (при розгляді кримінальних справ за обвинуваченням у здійсненні вбивства). Звичайно, захист зазначеного права повинен здійснюватися не тільки за допомогою діяльності судової влади. Відповідний механізм повинен бути впроваджений в усі структури державної влади.

Призначення механізму забезпечення права на безпеку розкривається через систему функцій, за допомогою яких здійснюється вплив на суспільні відносини. Критерієм розмежування функцій механізму забезпечення права на безпеку слугує їх соціально-юридична спрямованість, на основі чого виділяємо сприяючу (допоміжну), стимулюючу, превентивну, відновлювальну і виховну функції. А також функції механізму нами поділяються на охоронну й регулятивну.

Сприяюча функція механізму забезпечення права на безпеку виявляється у створенні практичних можливостей для безперешкодного користування правами і свободами; стимулююча функція полягає у спонуканні суб'єктів до правомірної поведінки; превентивна функція спрямована на вжиття запобіжних заходів по недопущенню будь-якої можливості порушення прав і свобод особи; відновлювальна функція має на меті поновлення порушених прав і свобод; виховна функція виражається у цілеспрямованому впливі на свідомість індивідів з метою переконання їх у цінності прав і свобод, формування непримиренного ставлення до їх порушень та вміння будь-якими дозволеними законом засобами захищати їх.

Охоронна функція – це такий напрямок правового впливу, що спрямований на охорону позитивних і витиснення шкідливих для суспільства відносин. Охоронний вплив права виражається у визначенні заборон на вчинення протиправних діянь, у встановленні юридичних санкцій за вчинення таких діянь й у безпосереднім застосуванні юридичних санкцій до осіб, які скоїли правопорушення.

Регулятивна функція – напрямок правового впливу, що виражається у встановленні позитивних правил поведінки, наданні суб'єктивних прав і покладанні юридичних обов'язків на суб'єктів правовідносин.

Для підвищення ефективності й дієвості реалізації права на безпеку не менш актуальною є наукова розробка її типових стадій, що в свою чергу, дозволяє обмірковувати оптимальні шляхи її юридичного забезпечення.

Отже, реалізація права в самому загальному вигляді є практичне використання передбачених правовими нормами соціальних можливостей, в результаті чого

людина отримує різні матеріальні, духовні й інші блага для задоволення індивідуальних і, в певній мірі, суспільних інтересів і потреб. При цьому реалізацію права можна розглядати і як процес досягнення результату, і як кінцевий підсумок – фактичне набуття конкретною особою конкретного блага, використання, розпорядження ним.

Реалізація права на безпеку – це сукупність різного роду дій, процес, практичне використання передбачених правовими нормами спеціальних можливостей в результаті якого громадяни, які наділені конкретним видом суб'єктивних прав, домагаються тих реальних різних цілей, інтересів і благ (матеріальних і моральних), які за цими правами стоять для задоволення особистих потреб.

Під механізмом реалізації права на безпеку в широкому змісті розуміється соціально обумовлений, психологічно врегульований і, що особливо важливо, законодавчо передбачений комплекс погоджених дій перш за все особи як праволодаря, а також зобов'язаних і інших суб'єктів з метою отримання зацікавленою особою блага, опосередкованого правом (свободою).

Характеристика змісту механізму реалізації права людини на безпеку закономірно передбачає дослідження соціального середовища, що впливає на нього. Під соціальним середовищем в широкому значенні розуміють суспільні умови, що здійснюють на особу прямий або непрямий вплив, в даному випадку детермінуючі поведінку людини, яка здійснює свої права і свободи, а також поведінку інших осіб.

Дія правового механізму реалізації права людини на безпеку, як уже відзначалось, не тільки невіддільно від соціального, але й внаслідок деструктивності останнього може зводитись до нуля. Історія показує, що порушення соціальної справедливості, низький рівень добробуту громадян, тривала відсутність ознак його зросту на фоні бездуховності, розкішного життя небагатьох, політичної нестабільності, безсилля державної влади перед злочинністю, прийняття нею рішень, з якими ніхто не рахується, здатне привести до соціальних потрясінь, масовим протестам, безпорядкам, росту злочинності тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шмельова Г. Юридичний механізм забезпечення прав людини (загальнотеоретична характеристика) / Г. Шмельова // Право України. – 1994. – № 10. – С. 50-51.
2. Мордовцев А.С. Права человека и деятельность органов внутренних дел / А.С. Мордовцев, А.А. Магомедов, Л.В. Силантьев. – Саратов, 1994. – 210 с.
3. Глущенко П.П. Конституционные права и свободы граждан России: современные проблемы социально-правовой защиты / П.П. Глущенко; [под общ. ред. В.П. Сальникова]. – СПб.: Санкт-Петербургская академия МВД России, 1997. – С. 26.
4. Кальченко Н.В. Право человека и гражданина на жизнь и его гарантии в РФ: автореф. дисс. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук / Н.В. Кальченко. – МВД России, СПбЮИ, 1994. – 18 с.
5. Горбачев П.В. Право человека на благоприятную окружающую среду в контексте соотношения законодательства РФ и международных стандартов: автореф. дис. ... канд. юрид. Наук / П.В. Горбачев. – МВД России, СПбЮИ, 1995. – 19 с.
6. Конституція України: за станом на 1 січня 2006 р. // Верховна Рада України. – Офіційне видання. – К.: Парламентське видво, 2006. – 160 с.
7. Закон України "Про прокуратуру": прийнятий 5 листопада 1991 року /Оперативно-розшукова діяльність. Нормативно-правове регулювання / [уклад. Я. Ю. Кондратьєв, О. М. Джу́жа, Д. Й. Никифорчук, В. В. Матвійчук]. – К.: КНТ, 2005. – 552 с.